

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА РОЗВІДКА Ф. ПОТУШНЯКА

Федір Михайлович Потушняк (1910 – 1960) належить до тих видатних, енциклопедично всебічних постатей Закарпаття, яким не поталанило за життя донести до ширшого читача всі свої творчі набутки. Хоча він повсякчас гостро усвідомлював відповідальність перед Всевишнім і рідним народом за свій небуденний талантизм – з окупацією Карпатської України гортіївською Угорщиною і входженням краю до складу колишнього Радянського Союзу, його творчість йшла в розріз з ідеологемами тоталітарних режимів цих країн, тож чимала її частка тривалий час залишалася в рукописах. Після 1991-го, з усамостійненням і розбудовою державності України, вже знайшло свого ширшого читача чимало його раніше не друканих прозових, поетичних, драматичних, філософських творів, як і частина народознавчих студій, що зберігаються в рукописах у домашньому архіві Потушняків в Ужгороді. Пропонована оглядова літературознавча стаття, як і деяка інша все ще рукописна Потушнякова літературно-художня та наукова (з питань археології та народознавства) спадщина, досі теж не друкувалася. Це рукописний оригінал на папері більшого формату (20 см x 24 см.), 20 пронумерованих посередині вверху сторінок, але 14-та має ще й 14-ту «а». Зі змісту статті, її політономів випливає, що писалася вона за часів Закарпатської України, після повернення автора з поло-

ну напровесні 1945-го, і є першим, остаточно не викінченим, начерком задуманого автором огляду літературного розвитку краю по закінченні Першої світової війни.

Можливо, він задумав його для публікації у газеті «Закарпатская Украина», в якій працював у 1945–1946 рр. завідувачем відділу культури і побуту, але згоди на публікацію не було, і до даного огляду він більше не повертався. Тоді в Ужгороді в газеті вже працював і А. Патрус-Карпатський, йшлося про формування обласної письменницької організації, фундаторами якої стали Патрус, Потушняк, Лінтур. Вражає володіння автора інструментарієм літературознавчого аналізу, що не є дивиною – цією цариною науки захоплювався ще в Берегівській гімназії, а в Карловому університеті в Празі спеціалізувався в ній. З даним рукописом я познайомився ще влітку 1989 року, коли разом з дружиною автора Ганною Дмитрівною та сином Михайлом Федоровичем почав готувати до друку книгу його поезій і віршованих драм «Мій сад» (Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. – 568 с.). Рукопис зберігається в домашньому архіві досі, але однієї з поважних, великообсяжних рукописних поетичних його книг, які тоді були, тепер виявити не вдалося. Це й переконало в нагальній потребі даної публікації.

Дмитро Федака

Федір Потушняк ЛІТЕРАТУРА ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ПІСЛЯ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

ПОЕЗІЯ

І. Український напрям

Література Закарпатської України після світової війни, коли Закарпаття освободилося з вікової неволі, вступила в новий етап свого розвитку, а то під впливом нових свіжих думок, які передалися до неї з Галичини – писати рідною мовою і в народнім дусі, стремління до вищого літературного рівня в порівнянні з попередніми досягненнями.

Тоді, коли закарпатська література до тепер своєю ціллю ставила тільки просвічення народу, підняття його з темноти, про форму, мову, літературні вимоги не дуже то старалася, працювала в своїх рамках – самостійно; по світовій війні вона наоборот, не пориваючи зв'язку з старою темою, стремить о досягнення формального звершення під прямим впливом літератури загальноукраїнської, розширяючи свою тематичність від повчального на оспівування краси рідного краю, романтичних його жителів, його історії, славлення свободи, нового життя, протест проти народної нужди і п.

Пробудження до свобідного нового життя сприйнялось народом, літературою – природно – з великою радістю, як пробудження з вікового безнадійного сну, пробуджений з якого народ, як нарцис у водах, пізнав нагло себе, свій край і влюбився в себе і в край, який поправді видався йому чимось прекрасним. Це є першою причиною романтичного напрямку в нашій літературі – правдивого романтизму, подібного до романтизму XIX століття в слов'янських літературах.

Представником його є Василь Гренджа-Донський (нар. 1897).

В. Гренджа-Донський видав першу збірку віршів 1923 року. Є це збірка віршів переважно для дітей. Вже тут намічається головне літературне стремління В. Гренджі-Донського – любов до рідного краю, його природи і народу, життя пастирське на полонині, повне пригод і т. д., любов до історичної романтичної давнини – цей мотив проникає всіма збірками його поезій.

1.
 Література Закарпатської України
 після світової війни.
 Поезія
 I. Український напрям.
 Література Закарп. Укр. після світової війни, коли Закарп. освободилася з вільної неволі ~~вступає~~ ~~вступає~~ вступила в новий етап свого розвитку, а то під впливом нових світих думок які передалися до нас з Галичини – писати рідною мовою і в народній душі, ~~спиралася~~ до висшої літературної зрівня ~~я~~ в порівнянні з попередніми ~~дуже~~ ~~дуже~~ досягненнями.
 Тоді коли Закарп. літер. до тепер своєю ~~цілью~~ ~~цілью~~ ставила ~~цілі~~ ~~цілі~~ про свідання народу – підняття його з ~~темноти~~ ~~темноти~~ – про форму, мову, літературні ~~вимоги~~ ~~вимоги~~ ~~не~~ ~~дуже~~ ~~то~~ ~~отрала~~ ~~отрала~~ прагнула в своїх рамках – самостійно, по світовій війні вона ~~мабуть~~ ~~мабуть~~ ~~не~~ ~~поривала~~ ~~зв'язку~~ ~~з~~ ~~старою~~ ~~традицією~~ ~~стремля~~ ~~о~~ ~~досягнення~~ ~~формального~~ ~~зв'язку~~ ~~кавалі~~ ~~ти~~ ~~прямий~~ ~~вплив~~ ~~літератури~~ ~~галицько-української~~ ~~розширяючи~~ ~~своє~~ ~~та~~ ~~матеріальне~~ ~~від~~ ~~повраження~~ ~~на~~ ~~основанні~~ ~~краси~~ ~~рідного~~ ~~краю~~, ~~романтичних~~ ~~ліній~~ ~~контрастів~~, ~~його~~ ~~історії~~, ~~мавлених~~ ~~свободи~~, ~~нового~~ ~~життя~~, ~~протест~~ ~~проти~~ ~~народної~~ ~~нищоти~~ і т.
 Пробудження до ~~свободного~~ ~~життя~~ ~~сприяв~~ ~~люди~~ ~~народом~~, література – природно – з великою ~~радістю~~, ~~пробудження~~ ~~з~~ ~~вікном~~ ~~бундівного~~ ~~духу~~ ~~в~~ ~~себе~~ ~~пробудження~~ ~~з~~ ~~яким~~ ~~народ~~ ~~як~~ ~~народ~~.
 У ~~водах~~ ~~пізнав~~ ~~на~~ ~~саме~~ ~~себе~~ ~~Україну~~ ~~і~~ ~~виробив~~ ~~в~~ ~~себе~~ ~~і~~ ~~в~~ ~~краї~~ – який ~~поправ~~ ~~видався~~ ~~тіл~~

В. Гренджа-Донський поверхово-романтично сприймає життя, не вглиблюється в нього, але через те з його поезій віє чимось рідним, верховинським. В цім, так би сказати, романтичним сприйманню закарпатського життя, природи, сприйманню, з якого віє на читача рідним, своїм, і заключається сила поезії Гренджі-Донського і весь її чар.

Гренджа-Донський донині зістав тим народним поетом, в якому відображено Підкарпаття в сучасності і минулості. Його творчість найбільш народна, найбільш загальнодоступна – як коли би автор вибрав своєю ціллю написання відповідних для молодіжної і народної творчості до читання. Пізніше він свою тему розширює, виходячи за межі дитячої літератури.

В. Гренджа-Донський видав шість збірок поезій. Змістом їх служить романтична природа країни – та не описи природи, але описи життя русина серед тої природи, життя пастиря на полонині, любов, почуття гордості з них і пр. Многі поезії Гр. Д. посвячені оспівуванню народної нужди, та автор щиро вірить в ліпше майбутнє. Горе для нього – це часовий, переходовий етап. Впереді велике майбутнє – воскресіння народу, Тому автор заглядає часто в історичну минувшину, яку сприймає романтично і в якій бачить світлі сторони життя народу. Тому увага автора звернена до легендарного князя Лаборця («Князь Лаборець»), переказів («Червона скала») ба і до авторової сучасності – боротьба за свободу 1918 року. В патріотичних віршах автор звертається із закликом до молоді любити свій край.

То саме можемо сказати і про його прозу. Тут він також вибирає тему то з минувшини, з історії, то з подій 1818–1919, рідше з сучасності, до якої належить його соціальна повість «Лько Липей». Гренджа-Донський як типовий романтик (розряду романтиків XIX віку) видіти все може лише через призму минувшості, давно виджених подій або народних оповідань з полонин.

В своїх творах і діяльності Гренджа-Донський перший із закарпатських письменників начав гарячу боротьбу за фонетику і проголошував національну єдність закарпатських українців і галицьких, радянських українців. Він видавав протягом двох років місячний журнал «Наша земля», де багато місця уділяв життю на Східній Україні. Його книжку «Тернові квіти полонин» видало ДВУ 1928 р. Його повість «Петро Петрович» демонструє тему єдності Закарпатської України з Радянською Україною.

Гренджа-Донський не тільки найплідніший, найбільш народний поет Закарпатської України, але і культурний діяч, довкола особи якого оберталось все літературне життя Закарпаття від світової війни до 1938 року, редактор і громадський діяч.

Пару літ пізніше від Гренджа-Донського виступає Юлій Боршош-Кум'ятський (нар. 1905). Ю. Б. пише спочатку в різних газетах і журналах поруч Гренджа-Донського. І він спочатку пише для дітей (тим, мабуть, оправдовував автор свою поетичну слабкість) – для потреб місних шкіл і т. д. Перша його книжечка «Весняні квіти» – вірші для дітей. В дальших своїх збірках поглиблює свою тему – від переважно патріотичних віршів: патріотизм злився в нього з соціальною стороною, з любов'ю, красою рідного краю, які то знаки поглиблює він дальше від збірки «З мого краю», «Країна див», «В Карпатах світає» аж до збірки «Кров кличе», яку за її українські тенденції і протест проти чужого (тоді чеського) панування уряди конфіскували. Автор – один з борців за українську літературну мову і єдність українського народу. Автор прийшов так в своїм розвою до спеціально відчуженого чогось закарпатського, рідного – свого роду описів природи (не без впливу Антонича-Єсеніна), життя русина з романтичною закруткою, а передовсім краса природи Закарпаття, передовсім Гуцулії. Автор переважно лірик, але в останній часі написав також пару поем, які помістив у «Літературній неділі». В поезії Ю. Б. К. більш як у всіх других авторів замахло смерековими лісами, гірськими вітрами, нашою народною красою. Хоч то все можна назвати ще свого роду етнографізмом, все-таки наше народне «я» виступає найвизначніше, що уже помітив Гартл, як і всі ті, що цікавляться Закарпаттям.

Юлій Боршош працює стало і поглиблює свій талант. В рукописі він має збірку «Золота заметіль» і більшу поему.

Разом з ними виступали і другі поети.

Миколая Божук видала 1930 року збірку віршів «Поезії». Є це ряд ліричних віршів, переважно патріотичних, писаних почасти під впливом народної пісні.

Коли в Гренджі і Боршоша помітний вплив старшої поезії, то в М. Божук – Лесі Українки. Поезії її щирі, ніжні. Її лірика випливає з душі, нетрібних слів і різних окликів в ній нема. Миколая Божук ясно блиснула своїм поетичним жіноським талантом, але, на жаль, по виданню першої збірки як учителька попала в гиртику (туберкульоз горла) і померла 19... Працювала в літературі всього кілька літ.

Поети цієї групи мають спільні риси і творять одну спеціальну групу – вони ґрунтуються на народній пісні, яку наслідують по формальній і змістовній стороні, всі вони романтики типу романтиків XIX століття з етнографічно-патріотичними рисами, які би впливи на них не були сучасного літературного процесу, з любові до всього казкового (фразу не вдалося прочитати. – Д. Ф.) яку також по-своєму перероблюють в своїх темах.

Федір Потошняк виступає з першими своїми творами 1928 року і ставить против цих авторів передові нові тематичні задачі перед собою. Він починає віршами, шукає усильно нові теми і свій вираз для них, ставлячи перед собою гасло злучити містну тему з поняттям вселюдським – побачити «свій світ» в калейдоскопі вселюдської поетичної культури. Це стремління помітне в його творчості, починаючи вже від збірки «Далекі вогні» і через всі до останньої – «Терези вічності» (1944), де автор усильно стремиться добитися власного поетичного виразу, незалежного, та при тим зі стремлінням не стратити контакту зі своїм ґрунтом. Поезія Ф. П. була довго незрозуміла для покарпатського читача – він йому не підходив, він його не приймав, але і автор не піддавався. Нині в душі Ф. П. пишуть многи молоді автори, нині під прямим його впливом.

1930 року витупив Зореслав, поезія якого в основі патріотична і часово нав'язувала почасти на романтичну школу підбором своєї тематики, а одначе і на символізм Олеся.

Зореслав поглибив і розширив тематику своєї поезії, досконало оволодів формою і поетичною мовою українською – пірвав зв'язок з містним етнографізмом заговорив про патріотизм загальноукраїнський, а підкарпатську патріотичну тему схватив в ширшій і новім оформленні. Тому зараз же, з самого початку, поезія Зореслава – легкодоступна, досконала, здобула собі загальне признание і начала брати верх. 1933 виходить перша його книжка поезій «Зі серцем в руках», 1936 – друга, «Сонце і блакить». Поезія Зореслава по своїй самій суті – то мова і пряма демонстрація за єдність українського народу, за спільність мов українців закарпатських і радянських. <...>

Писали, але збірок не видали Федь Маковичанин (Лазорик) і Федір Могіш, як і цілий ряд других авторів, не означивших себе в літературі. Федір Могіш писав з великим успіхом патріотичні вірші доброю поетичною українською мовою, які містив по різних журналах, закарпатських і заграничних.

Сатиричні вірші і сатиричні нариси писав Іван Рознійчук під псевдонімом Марко Бараболя. Темою його їдких, хоч не все влучних сатир, були «язиковий вопрос» – боротьба поміж культурними напрямками Духновичівців і Народовців, «Русиністів», остро висміяв і літературні недостатки авторів-початківців.

Вже давніше заложений і видаваний Степаном Росохою журнал «Пробоем» около року 1936 починає ширити межі українцями Закарпаття політичний український націоналізм. Тодішня українська націон. література починає впливати і на літературу Закарпаття. Іван Кошан (Колос) у виданій 1937 збірці «Молоді мої дні» виступає передовсім з патріотичною лірикою. М. Рішко видає збірничок патріотичних віршів «Гірські вітри». Сюди належить й Іван Ірлявський, який видав збірничок сучасних віршів «Голос Срібної Землі». <...>

Після катастрофи 1939, по битві на Копанських полі, все культурне життя, а з ним і література Закарпаття перестали. Одні з письменників, спасаючи своє життя – Гренджа-Донський, Зореслав, Ф[едір] П[отушняк] і многи другі мусили здержуватися за границею, а ті, які zostалися дома, були переслідувані. Про літературну працю не було і думки, Все, що мало на собі знаки «українство», хоч би і як далеко, жорстоко переслідувалися. Одинока газета, що виходила «народною» мовою, «Карпатська неділя», писала хоч і народною мовою, та тільки хвалослівні мадяронські статті. Зміна сталася лише з заступленням регентського комісара Н. Козьми. Сталосся так, що Василь Потушняк вистарався 1940 року взимі видати «Наш календарик» та до того фонетикою з деякими оповіданнями. Календарик збудив велике підняття в народі і великий страх серед мадяронів і чорнорубашників, які думали, що їм вдалося 1939 ліквідувати українізм навсе. Н. Козьма, зорієнтувавшись в цій ситуації, рішив інакше поступати. 1940 року вліті оснoвав П[одкарпатское] Общество Наук і дав йому средства – друкарню, Дім бувшої «Просвіти» з кінотеатром «Уранія», також сам підпорував його, маючи стотисячні доходи. З тих середників мало П. О. Н. видавати книжки, хоч одну на місяць з нар[одноі] літератури Закарпатської України, літературний науково-популярний журнал, і строго науково-літературний журнал. Так зачали виходити літературний двотижневик «Літературна неділя», для дітей – «Руська молодеж», науково-літературний журнал «Зоря», який повинен був містити на українській («руській») мові, мадярській і будь-якій другій наукові статті, найліпші літературні матеріали, В статуті було зазначено, що П. О. Н. не сміє займатися політикою, тільки наукою. Крім журналів виходила «Народна Библиотека», «Діточа Библиотека», «Літературно-научна Библиотека».

Тут гуртувалися такі письменники зі старших: Ф. Пасічник, А. Маркуш, Ю. Станинець, П. Міговк, А. Ворон, а з молодших: Й. Архій, Барвінок, Вершан, Ю. К., П. Селянинович і др.

З молодших – крім старших – групою виступили письменники Й. Архій, Вершан, Керекеш, які видали збірничок «Перед Сходом», в яким виразилися нові думки (у відношенні до попередніх) – реальний підхід до життя, соціальна тема, віра в скорий «схід сонця».

Петро Селянинович і В. Звонар писали вірші в дусі Пасічника – в змаганні до нового, доброю мовою, стилем і поетичними образами. Дуже помітним поетом і критиком того часу був і Василь Марко, помістивши в «Літературній неділі» цілий ряд ідейних статей – добрих по формі, українською мовою.

Крім цих, ще многи других письменників-поетів піднімало свій голос. Це був період, коли літературна праця сама по собі була великим ідейним служінням народу.

Між тим за границями З[акарпатської] У[країни] також розвивалась література – многи письменники перед мадярськими шовіністами втекли за границю. Гренджа-Донський, Зореслав, І. Кошан, Ірлявський перебували в Чехії. <...> Гренджа-Донський видав там дві казки для дітей – віршем. Ірлявський – три збірки віршів. Другі писали по журналах, передовсім вірші. Андрій Карабелеш також здержувався в Чехії.

Тим часом із втікших в Рад[янський] Союз Андрій Патрус (Карпатський) дальше займався літературою. Межи інших він видав збірку віршів «Батьківщина кличе до бою» (1943, Куйбишев) – вірші патріотичного характеру з довшою поемою «Моя Батьківщина», де автор передає мовби історію свого краю – Лаборець, Довбуш, Карпати... В цих віршах автор легеньким, подекуди коломийковим ритмом боліє над долею своєї батьківщини, з великою вірою на освободження.

ПРОЗА

Проза Закарпаття перед війною стояла на досить високому ступні і мала специфічний закарпатський характер. Писали Крालицький («Князь Лаборець», «Пастух в полонинах»), І. Сільвай, а пізніше народною мовою появляється цілий ряд оповідань (Ір. Легеца, Жаткович і мн. др.).

Однак закарпатський (не можна прочитати слово. – Д. Ф.) і не нав'язував на ці твори, але почав писати під зовсім іншими впливами – руськими. <...>

Першою прозовою книгою на Закарпатті після світової війни була книга селянина Луки Дем'яна «Чорт на весілля». Писана вона в романтичній дусі народних повістей і вражає й сама тема її, і подія, проста і звичайна, але від неї повіяло дійсно Верховиною до всіх її подробиць. Тим прикувала вона до себе увагу і знародніла, вийшовши з народу. Пізніше автор написав другу книжку «Відьма» – оповідання, в якій вже нема того дійсного життя Верховини... Лука Дем'ян писав час від часу оповідання, які містив в календарях, збірниках. Пізніше у нього зав'язується соціальна тема. П. О.Н. видало 1943 р. його книжку оповідань «Из села» – з соціальними мотивами.

З зовсім іншої сторони виходить в своїх оповіданнях, виступивши 192... своїми оповіданнями «Виміряли землю» А. Маркуш. Його оповідання несуть на собі сильний вплив Міксата і Гордонія – мадярських письменників, які вибрали собі темою село. Їх очима дивиться Маркуш і на наше село. Легкий, щирий гумор, також легка тема – звичайна буденна пригода або просто непорозуміння – це теми Маркушеві до оповідання. Загально творчість Маркуша щодо теми поверхова – він схапує лише одну риску життя села, якого розуміння він не поглибив і зівстав тим же протягом цілих 20 літ творчості. Зате вони дуже добре написані і досконалі по формі. П. О.Н. видало далші його книжки: «Ірину засватали» і «Коровку гнали», які нічим не відрізняються від попередніх його оповідань. Маркуш написав ще одно більше оповідання «Юлина», подібне, як і попередні. Надрукував також декілька невеликих оповідань в різних видавництвах Закарпатської України.

Ір[ина] Невицька видала збірку оповідань «Доробок» – з соціальними мотивами. Вона написала також більшу повість з часів переслідування християнства «Правда побідить» (1923). В тім часі видав збірку оповідань Олександр Полянський «Оповідання ловця» (1925) – притчі ловецькі і спостереження ловця.

Гренджа-Донський також написав збірки оповідань «Оповідання з карпатських полонин» і «Назустріч волі». Оповідання з карпатських полонин – це оповідання природи, більше на взір народних оповідань (щось вроді фрашок на полонині). «Назустріч волі» – це свого роду вічні пригоди з патріотичним підходом до них.

Потім видавнична чинність стихла. Письменники друкували свої оповідання в більшості по журналах і газетах.

В «Пчілці» друкував свої оповідання Александр Джумурат – вони простенькі і тенденційні. Добрі оповідання писала Маруся Тимканич, головню в часописі. В ювілейному календарі на 1928 рік надрукувала оповідання з життя сільської учительки.

А. Ворон надрукував в ЛНВ оповідання з життя пастирського. Також надрукував він більше оповідань в газетах і журналах. Однак і він не виходить за етнографізм. Збірник його оповідань «Гуцульська помста» видало П. О.Н. Дещо з поглибленим знанням життя почав писати свої оповідання пізніше від згаданих Ю Станинець. В нього ролю грають конфлікти, що впливають з інтересів селян, обманство, любов, недоліки і п. У видавництві П. О.Н. видав він збірку «Подарунок» і більше оповідання «Юра Чорний» (нап. повість), де описує людину, що бореться за свою межу з середовищем, яке однак його природні чесноти не зламає, але якому він все-таки підлягає.

Писав оповідання Димитрій Попович. У видавництві П. О.Н. вийшла його книжка з життя селян й інтелігенції «Из села». По різних виданнях писав також оповідання Петро Міговк. У видавництві П. О.Н. вийшов його збірничок оповідань «Малі люди». Ф[едір] П[отушняк] видав 1938 року книжкою оповідання «Земля» з життя долинян, де описав прив'язаність селян до землі ... Ф[едір] П[отушняк] видав ще збірки оповідань «Оповідання» і «Гріх» та цілий ряд оповідань по журналах і часописах. Звертає увагу на форму і зміст (душу). Його оповідання основуються на психічній переживанню осіб, з чого автор виводить акції, між тим він уміє захватити життя доверху і його проблеми.